

SLAVIA ORIENTALIS TOM LXXII, NR 3, ROK 2023

DOI: 10.24425/slo.2023.147514

Agnieszka Gozdek

Lublin, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

**LIDIA ZINOWJEWY-ANNIBAŁ:
W KRĘGU REFLEKSJI O SZTUCE I MIŁOŚCI
(NA MATERIALE LISTÓW DO WIACZESŁAWA
IWANOWA Z LAT 1894-1899)**

**Lydia Zinovieva-Annibal: Reflecting on Art and Love
(On the Basis of Letters to Vyacheslav Ivanov of the Period from 1894 to 1899)**

ABSTRACT: The author's aim is to analyze the letters of Lydia Zinovieva-Annibal to Vyacheslav Ivanov for the years 1894-1899. Not only was their relative-communicative aspect interpreted, but chiefly the reflection contained in it, concerning literature (poetry), music, creating works of art, the condition and role of an artist etc. It was demonstrated, by joining the author in her general reflections on life, that she constituted a voice in the dialogue with Vyacheslav Ivanov – the poet, literary theorist and philosopher. The conducted analysis also proves that the writer's views, as reflected in her letters, are inscribed in the aesthetics of symbolism and the philosophical-literary tradition contained in it (Plato, Nietzsche).

KEYWORDS: Lydia Zinovieva-Annibal, Vyacheslav Ivanov, letter, symbolist aesthetics, love, creating artistic works

Кочевники Красоты – вы, художники.

*** «Пламенники»

Вяч. Иванов

Pomimo tego, iż w ostatnim czasie (począwszy już od lat 90. ubiegłego stulecia) można zaobserwować zdecydowany wzrost zainteresowania osobą Lidii Zinowjewej-Annibał (właściwie: Lidia Dmitrijewna Zinowjewa, po mężu Szwarsałon, 1867-1907), to jednak wiele faktów z życia tej, niewątpliwie interesującej, postaci wciąż pozostaje owianych tajemnicą. Nieco światła na biografie pisarki, nazywanej przez

współczesnych Diotymą¹, rosyjską Menadą, Sybillą, Bachantką², Psyche itp., rzucają badania takich uczonych jak Jekatierina Barkier³, Kirsti Ekonen⁴, Marija Michajłowa⁵, Tatiana Nikolskaja⁶, Nikołaј Bogomołow⁷ czy Michael Wachtel⁸. Nieocenionym źródłem wiedzy o życiu i twórczości L. Zinowjewej z okresu jej znajomości oraz związku z wielkim symbolistą Wiaczesławem Iwanowem pozostaje zebrana i opatrzona komentarzami m. in. przez wspomnianego N. Bogomołowa, wydana w 2009 roku nakładem wydawnictwa Nowoje Litieraturnoje Obozrienije dwutomowa korespondencja z lat 1894-1903. Stanowi ona potwierdzenie tego, że „одной из граней многостороннего дарования Зиновьевой было эпистолярное творчество”⁹. Więcej: jest ona niezwykle cennym świadectwem życia dwojga symbolistów i ich wzajemnych relacji na przestrzeni dziewięciu lat, ale również wartościowym pod wieloma względami studium epoki. Ten zbiór listów M. Michajłowa określa jako „потрясающий текст культуры и человеческий документ”¹⁰, podkreślając tym samym, że jest on wartościowy nie tylko jako forma literacka, lecz także jako forma wyrażania własnego życia,

¹ Zob. Н.М. Сегал (Рудник), *Мифологема Диотимы: Вячеслав Иванов и Борис Пастернак*, [в:] *Вячеслав Иванов. Исследования и материалы*, отв. ред. К.Ю. Лаппо-Данилевский, А.Б. Шишкин, Санкт-Петербург 2010, с. 184-185.

² Zob. np. list Iwanowa do Zinowjewej wysłany z Rzymu 16/28 stycznia 1895 roku, [в:] *Вячеслав Иванов, Лидия Зиновьева-Аннибал. Переписка 1894-1903*, т. 1, подгот. текста Д.О. Солодкой и Н.А. Богомолова при участии М. Вахтеля, Москва 2009, с. 119. Wszystkie kolejne fragmenty listów pochodzą z tego wydania z podaniem w tekście numeru listu oraz strony.

³ Е. Баркер, *Творчество Лидии Зиновьевой-Аннибал*, Санкт-Петербург 2003.

⁴ К. Эконен, *Творец. Субъект. Женщина. Стратегии женского письма в русском символизме*, Москва 2011, с. 139-152; 297-331.

⁵ Zob. М. Михайлова, *Страсти по Лидии. Творческий портрет Л. Зиновьевой-Аннибал*, «Преображение. Русский феминистский журнал» 1994, № 2, с. 144-156; М. Михайлова, *Жизнь и смерть Русской Менады*, «Вокруг света» 1 мая 2004, [в:] <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/360/> (21.11.2021); М. Михайлова, *Вячеслав Иванов и Лидия Зиновьева-Аннибал: крах «идеального союза» или «яркий образ возможного счастья?»*, [в:] http://www.v-ivanov.it/files/4/4_M-Mikhailova.LDZA.russ.pdf (02. 07. 2023); М. Михайлова, *Лидия Зиновьева-Аннибал и Вячеслав Иванов: сотворчество жизни*, [в:] *Вячеслав Иванов. Материалы и исследования*, под ред. В.А. Келдыша, И.В. Корецкой, Москва 1996, с. 319-332 i in.

⁶ Т.Л. Никольская, *Творческий путь Л.Д. Зиновьевой-Аннибал*, [в:] *Блоковский сборник VIII. Ученые записки Тартуского государственного университета*, Тарту 1988, с. 123-137.

⁷ Zob. np. Н.А. Богомолов, *Письмо – дневник – устная новелла – проза в практике символистов: Вячеслав Иванов и Л. Д. Зиновьева-Аннибал*, „Revue des Études Slaves” 2008, t. 79, p. 349-360; Н.А. Богомолов, *Вступительная статья*, [в:] *Вячеслав Иванов и Лидия Шварсалон. Первые письма*, подгот. текста Д.О. Солодкой и Н.А. Богомолова, прим. Н.А. Богомолова, М. Вахтеля, Д.О. Солодкой, „Новое Литературное Обозрение” 2008, № 88, с. 117-153 i in.

⁸ М. Вахтель, *Дионис или Протей? О ранней переписке Вяч. Иванова с Л.Д. Зиновьевой-Аннибал*, [в:] *Вячеслав Иванов, Лидия Зиновьева-Аннибал. Переписка 1894-1903*, т. 1, с. 5-21.

⁹ А. Шишкин, *Сомов и Башня Вяч. Иванова: портрет – терцины – фронтиспис*, [в:] *Загадка модернизма: Вячеслав Иванов*, отв. ред. Н. Сегал-Рудник, Москва 2021, с. 380.

¹⁰ М. Михайлова, *Вячеслав Иванов и Лидия Зиновьева-Аннибал...*, с. 63.

uczuć i przeżyć, kształtowania własnego „ja”, a nawet – jego mitologizacji. Bowiem, jak pisze Ludmiła Łucewicz, na przełomie wieków artysta był nie tylko autorem, badaczem i komentatorem swojej twórczości, ale też twórcą określonego sposobu prezentacji i – właśnie – mitologizacji swojego „ja”¹¹. To zjawisko sprzyjało zacieraaniu się granic pomiędzy życiem a literaturą, doświadczeniem osobistym a literackim, co znalazło szczególnie wyraz w różnego rodzaju egodokumentach¹², w tym także w listach. Z punktu widzenia podjętych rozważań jest to fakt istotny, wskazujący na potrzebę badania listów jako, z jednej strony, tekstów literackich, z drugiej zaś – dokumentów, eksponujących aspekt biograficzny (czy też autobiograficzny), w których autor odsłania siebie, opisuje swoje myśli, uczucia, doznania i słabości¹³, a ponadto dokonuje autokreacji, tworzy obraz siebie jako człowieka i jako poety/pisarza. O aktualności i ważności tego rodzaju studiów nad rosyjskim dziedzictwem epistolarnym i memuarystycznym świadczy zwrot ku nim, jaki dokonał się (i wciąż trwa) w polskim literaturoznawstwie rusycystycznym. Za prekursorską należy tu uznać opublikowaną w 1998 roku w Wydawnictwie UMCS pod redakcją Artura Blaima i Zbigniewa Maciejewskiego monografię *Literatura i komunikacja. Od listu do powieści autobiograficznej*¹⁴, a także materiały, zebrane i zredagowane dzięki staraniom Alicji Wołodźko-Butkiewicz i Ludmiły Łucewicz, zawarte w tomach z serii „Studia Rossica”¹⁵. Jeśli chodzi o badania najnowsze, to należy wskazać, oprócz cytowanej wyżej monografii Anny Stępiak o listach Borysa Pasternaka, opublikowaną w 2022 roku książkę Sylwii Iwańczuk, poświęconą korespondencji Mariny Cwietajewej¹⁶. Wymienione publikacje potwierdzają duże zainteresowanie listem jako zjawiskiem efemerycznym (jak je określiła Stefania Skwarczyńska)¹⁷, a jednocześnie wartościowym i bogatym materiałem analitycznym.

¹¹ Zob. L. Łucewicz, *Тайна „специального дневника” Зинаиды Гунтуис*, „Studia Rossica XIX”. *Dzienniki, notatniki, listy pisarzy rosyjskich*, red. A. Wołodźko-Butkiewicz, L. Łucewicz, Warszawa 2007, s. 114.

¹² Zwrócił na to uwagę również Nikołaj Bogomołow. Zob. Н.А. Богомолов, *Дневники в русской культуре начала XX века*, [в:] *Тыняновский сборник: Четвертые Тыняновские чтения*, отв. ред. М.О. Чудаковой, Рига 1990, s. 148-158.

¹³ Zob. A. Stępiak, *Gatunkowe i stylistyczne wyznaczniki listów miłosnych Borysa Pasternaka*, Łódź 2020, s. 17.

¹⁴ *Literatura i komunikacja. Od listu do powieści autobiograficznej*, pod red. A. Blaima i Z. Maciejewskiego, Lublin 1998.

¹⁵ *Dzienniki pisarzy rosyjskich*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, „Studia Rossica” XVII, Warszawa 2006; *Dzienniki, notatki, listy pisarzy rosyjskich*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, „Studia Rossica” XIX, Warszawa 2007; *Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, t. 1-2, „Studia Rossica” XX, Warszawa 2010.

¹⁶ S. Iwańczuk, *Poeta i Inny: „świat tekstu” i obraz relacji międzyludzkich w korespondencji Mariny Cwietajewej*, Siedlce 2022. Szczegółowy przegląd polskich badań epistolograficznych daje Anita Cątek: A. Cątek, *Nowa teoria listu*, Kraków 2019, s. 20-36.

¹⁷ Zob. S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, Lwów 1937, s. 1, 2 i in.

Dla przedsięwziętych tu badań najbardziej trafna (spośród wielu) okazała się definicja listu, zaproponowana przez Anitę Całek. Zatem, za autorką *Nowej teorii...* traktuję list jako

taki tekst kultury, który jako gatunek wypowiedzi stanowi całość odrębną, autonomiczną, specyficznie skomponowaną i wyznaczającą własne wewnętrzne reguły komunikacyjne, równolegle wchodzi w interakcje z rzeczywistością [...], nadawcą [...] i odbiorcą [...]. Pełni funkcję werbalnej reprezentacji nadawcy i jego świata wewnętrznego, ma więc charakter podmiotowy i subiektywny [...]. Jest równocześnie relacyjny jako skierowany do adresata oraz będący ekwiwalentem rozmowy i relacji wzajemnej, kreuje zatem określoną sytuację komunikacyjną. [...] W aspekcie pragmatycznym reprezentuje działanie symboliczne, kreując wyobrażoną przestrzeń spotkania [...]¹⁸.

Nie bez znaczenia jest również fakt, że list sytuuje się na granicy pomiędzy literackością a użytkowością, dodatkowo często cechując się hybrydycznością, gdyż łączy w sobie cechy wypowiedzi epistolarnej i innych egodokumentów, takich jak dziennik. Dlatego, jako że trudno jest jednoznacznie wyznaczyć granice pomiędzy literaturą a nie-literaturą, niełatwo jest również dobrać najbardziej produktywną metodę interpretacji tego rodzaju tekstów. Jeśli wziąć pod uwagę aspekt podmiotowy, relacyjny, ale też komunikacyjny listu, a także obecne w nim elementy literackości jako „wartości naddanej”¹⁹, to najbardziej przydatne okażą się elementy refleksji nad dialogicznością Michaiła Bachtina oraz narzędzia i ustalenia, wypracowane w ramach analizy dyskursu (epistolarnego) oraz w ramach interpretacji kontekstualnej dzieła literackiego.

* * *

W niniejszym artykule podstawowy materiał badawczy będą stanowiły listy Lidii Zinowjewej-Annibał adresowane do Wiaczesława Iwanowa w okresie od początku ich znajomości do momentu zawarcia małżeństwa w roku 1899. Analiza zamieszczonych w nich rozważań będzie wymagała także odwołań do *Dziennika* pisarki²⁰, do tekstów epistolarnych (i innych) Iwanowa, a także do szeroko rozumianego kontekstu kulturowego. Ważne jest odczytanie tego epistolarnego dialogu (w rozumieniu Bachtinow-

¹⁸ A. Całek, *Nowa teoria listu*, s. 82.

¹⁹ M. Głowiński, *Literatura faktu*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002, s. 285. Na koncepcję Głowińskiego powołuje się też Nadzieja Bąkowska – zob. N. Bąkowska, *Między reportażem historycznym a (auto)biografią zbiorową. Uwagi genologiczne nad 1945. Wojną i pokojem Magdaleny Grzebałkowskiej*, „Europa Orientalis” 2002, t. XLI, s. 126.

²⁰ Bogomołow dowodzi, że w większości listy Zinowjewej (podobnie jak Iwanowa) mają charakter dzienników. Zob. Н.А. Богомолов, *Письмо – дневник – устная новелла – проза в практике символистов: Вячеслав Иванов и Л. Д. Зинovieва-Аннибал...*, s. 352.

skim²¹), obejmującego w latach 1894-1899 niemal 350 tekstów, jako „rozmowy”²² ludzi sztuki; dostrzeżenie w nim – by użyć słów Stefanii Skwarczyńskiej – fenomenu, zawieszonego pomiędzy życiem a literaturą²³, wręcz bliższego sferze literatury niż życia²⁴. Zauważalne to jest już na płaszczyźnie językowo-stylistycznej listów. Czytając je, trudno nie zwrócić uwagi na ogromną dbałość o słowo: poszczególne wypowiedzi są niezwykle obrazowe, miejscami wręcz poetyckie, wzbogacone o liczne cytaty z dzieł literackich, w tym własnych (zwłaszcza Iwanowa), a także frazy w językach obcych. To sprawia, że chwilami tracą one swój intymny charakter właściwy wypowiedziom epistolarnym i nabierają cech, które pozwalają postrzegać te wypowiedzi w kategorii dzieł literackich²⁵. Ponadto wiele miejsca w korespondencji zajmuje refleksja na temat twórczości poetyckiej oraz sztuki w szerokim znaczeniu słowa. Rozpatrywana na tle dialogu intymnego, a także ujmowana w kontekście estetyki symbolistycznej, pozwala na odczytanie światopoglądu tych twórców oraz ich wzajemnych relacji z nieco innej, niż dotychczas przyjęta, perspektywy.

O ile myśl estetyczna Władysława Iwanowa, wyrażona w licznych jego pracach teoretycznoliterackich, krytycznych i filozoficznych, jest znana: stanowiła i wciąż stanowi obiekt analiz, o tyle o poglądach Lidii Zinowjewej-Annibał na temat sztuki wiadomo jak dotąd niewiele (jedynie tyle, ile pośrednio zawarła ona w swoich dziełach literackich). Dlatego za główny przedmiot niniejszych dociekań obrano te fragmenty listów pisarki do Iwanowa, z których wyłaniają się zręby jej refleksji o literaturze (poezji), muzyce, twórczości, kondycji i roli artysty itp. Łączą się one z „ogólnożyłociowymi” przemyśleniami i jako takie stanowią głos w dialogu z Iwanowem – poetą, teoretykiem literatury i filozofem.

Bowiem, jak wspominał Giennadij Czulkow, Lidia Zinowjewa była związana z Władysławem Iwanowem nie tylko więzami miłości, ale też „удивительною гармонией мысли, чувств, вкусов и всего душевного стиля”²⁶. Sam Iwanow, dostrzegając tę bliskość i harmonię poglądów, pisał:

²¹ Bachtin podkreślał dialogowy charakter ludzkiego życia. Uważał, że życie z istoty jest dialogowe, i jedyną adekwatną formą jego językowej ekspresji jest właśnie dialog. Zob. M. Bachtin, *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, Warszawa 1986, s. 453.

²² O teorii listu pół-dialogu i listu rozmowy zob. S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, s. 27 i dalej. Za Alojzym Felińskim w niniejszym szkicu traktuję list jako „rozmowę między dwiema osobami zestawioną na piśmie” (*ibidem*, s. 32).

²³ *Ibidem*, s. 9.

²⁴ Giennadij Obatin sądzi, że spotkanie Iwanowa z Lidią Szwasalon, ich wzajemna miłość, a następnie wspólne życie składają się na istotny biograficzny kontekst twórczości poety. Zob. Г. Обатин, *Иванов – мистик. Оккультные мотивы в поэзии и прозе Вячеслава Иванова (1907-1919)*, Москва 2000, s. 35.

²⁵ Zob. Н.А. Богомолов, *Письмо – дневник – устная новелла – проза в практике символистов...*, s. 351.

²⁶ Г. Чулков, *Годы странствий*, Москва 1999, [в:] <https://traumlibrary.ru/book/chulkov-gody/chulkov-gody.html> (08. 05. 2023).

[...] Диотима в разговоре со мной так противопоставляет искусство и жизнь: оба враги друг другу; задача художника сначала очертить жизнь своими гранями— вот так: (жест, рисующий в воздухе подкову), потом отделить, отсечь очерченное от корней жизни снизу (горизонтальный быстрый жест снизу). Так поступает художник с жизнью, чтобы иметь искусство. Мне это нравится [...]”²⁷.

Przywołując ten fragment *Dziennika* poety, Michajłowa konstatuje, że rozumienie przez Zinowjewą-Annibał samej istoty procesu twórczego w sposób nadzwyczajny korespondowało z Iwanowowskim²⁸. Jednakże takie twierdzenie wydaje się zbyt daleko idącym uogólnieniem, gdyż Iwanow (niejako zaprzeczając samemu sobie) niejednokrotnie pisał o zależności pomiędzy twórczością i życiem, o tym, że sztuka „ma dostarczać wzorów do transformacji, sprawiać, aby wartości życiowe uzyskały wymiar estetyczny”²⁹.

Swoje rozważania rozpocznę od przytoczenia kilku znaczących faktów dotyczących wzajemnych relacji korespondentów. Wiaczesław Iwanow i Lidia Szwarсалон poznali się latem 1893 roku w Rzymie – według jednych źródeł, lub latem 1894 r. – według innych³⁰. On miał wówczas żonę i córkę, ona – męża (od którego uciekła za granicę) i troje dzieci. Po raz drugi spotkali się we Florencji, gdzie Lidia brała lekcje śpiewu i, mieszkając w pobliżu Iwanowów, bywała częstym gościem w ich domu. To wtedy, jak pisze Michajłowa, „Страсть между Ивановым и Лидией разгорелась огнем. [...] Он чувствовал, что ничего поделывать с собой не может – она вдохновляла его, ее присутствие наполняло его неиссякаемыми творческими силами”³¹. W znanej i wielokrotnie cytowanej wypowiedzi poeta tak oto wspominał swoją ówczesną relację z Zinowjewą:

Друг через друга нашли мы — каждый себя и более, чем только себя: я бы сказал, мы обрели Бога. Встреча с нею была подобна могучей весенней дионисийской грозе. После которой все во мне обновилось, расцвело и зазеленело. И не только во мне впервые раскрылся и осознал себя, вольно и уверенно, поэт, но и в ней.

²⁷ *Дневник Вячеслава Иванова 1906 г.*, [в:] *Собрание сочинений в 4 томах*, т. 2, под ред. Д.В. Иванова и О. Дешарт, Брюссель 1974, с. 751.

²⁸ Zob. М. Михайлова, *Лидия Зиновьева-Аннибал и Вячеслав Иванов: сотворчество жизни...*, с. 321.

²⁹ А. Dudek, *Wizja kultury w twórczości Вячеслава Иванова*, Kraków 2000, s. 157.

³⁰ Rok 1893 podaje biografka Iwanowa Olga Deschartes – О. Дешарт, *Вступительная статья к 1 тому собрания сочинений В. Иванова*, [в:] <http://ivanov.lit-info.ru/ivanov/biografiya/deshart/deshart.htm> (25. 06. 2023). Pojawiają się tu jednak pewne rozbieżności, dotyczące daty ich pierwszego spotkania. N. Bogomołow twierdzi, że miało ono miejsce w 1894 r. (Н.А. Богомолов, *Вступительная статья*, [в:] *Вячеслав Иванов и Лидия Шварсалон. Первые письма*, с. 117-118). Natomiast М. Michajłowa uważa, że Zinowjewa i Iwanow poznali się w 1895 roku (zob. М. Михайлова, *Лидия Зиновьева-Аннибал и Вячеслав Иванов: сотворчество жизни*, с. 322). Z jej pierwszych listów do poety – z 1894 roku – wynika jednak, że miało to miejsce wcześniej.

³¹ М. Михайлова, *Жизнь и смерть русской Менады...*

Всю нашу совместную жизнь, полную глубоких внутренних событий, можно без преувеличений назвать для обоих порою почти непрерывного вдохновения и напряженного духовного горения³².

Rzeczywiście, jak twierdzą badacze, Lidia Zinowjewa-Annibał jako pisarka i poetka (choć wierszy napisała niewiele, to jednak powyższe słowa wielkiego symbolisty potwierdzają zasadność nazywania jej poetką) zaistniała dopiero po spotkaniu z Iwanowem³³. Przytoczony wyimek ze wspomnień autora *Tantala*, a także liczne fragmenty listów obojga potwierdzają, że ich związek, również w początkowej fazie, nie był jedynie relacją czysto miłosną; ale że tych dwoje ludzi sztuki potrzebowało się nawzajem po to, aby tworzyć, aby być dla siebie natchnieniem i wsparciem w realizowaniu twórczej misji. Nieprzypadkowo Michael Wachtel największą wartość ich korespondencji dostrzega w fakcie, iż wyłania się z niej obraz „dohistorycznego” Wiaczesława Iwanowa: nie powszechnie znanego mistrza i wielkiego symbolisty, lecz młodego, pozbawionego pewności siebie, niedoświadczonego poety, niekiedy nawet błędzącego po omacku³⁴.

Już w pierwszym liście do Iwanowa, wysłanym z Genewy 14/28 lipca 1894 (a więc napisanym po pierwszym z nim spotkaniu), Zinowjewa wyznaje, że dostrzegła w nim bliskiego sobie człowieka. Oto co pisze:

[...] мне особенно дорого, когда я встречаю людей, с которыми имею много общего. Если бы мы с Вами виделись дольше и успели или захотели бы высказать друг другу свой credo <так!>, то, быть может, с виду мы не вполне сошлись бы в нем, но в сущности, в глубине мне чувствуется, что мы молимся одному Богу. Отчего же иначе тянуло меня так сильно к Вам [...] (1, 73).

W dalszej części tej wypowiedzi pisarki mowa jest o wierze w „coś ponadmysłowego” (*нечто сверхчувственное*), czy też o wierze w kategorii poetyckiego marzenia³⁵. Pozwala to domyślać się, że wspomnianym przez Lidię wspólnym dla obojga bogiem jest poezja, w jej przekonaniu, pozostającym w zgodzie z duchem epoki, ściśle skorelowana z pięknem. W tym samym liście czytamy:

Я вспомнила о Вас, и мне вдруг стало страшно [...], чтобы Вы когда-нибудь не перешли ту грань, которая тотчас же убивает всякую поэзию, красоту [...]. Все, что есть красиво в мире, все, отражаясь в нашей душе, пробуждает в нас Божество, и в этом смысле говорила я о том, что считаю своим долгом отдать свой голос и талант [...] на служение красоте (1, 74).

³² M. Вахтель, *Дионис или Протей? О ранней переписке Вяч. Иванова с Л.Д. Зиновьевой-Аннибал...*, s. 7.

³³ M. Михайлова, *Жизнь и смерть русской Менады...*

³⁴ M. Вахтель, *Дионис или Протей?...*, s. 5.

³⁵ Rog.: „[...] вера Ваша скорее поэтическая, неопределенная мечта, и пусть она остается таковою” (1, 73).

Podobne, przepelnione euforią, refleksje pojawiają się w notatkach z *Dziennika* pisarki z tego samego roku. Wybrzmiewa w nich przekonanie, że bliskość drugiego człowieka, oddalenie od innych i dostrzeżenie wokół piękna są źródłem najwyższego szczęścia. Ono z kolei dostarcza siły, która porywa kochanków na wyżyny niedostępne dla pozostałych i sprawia, że są niczym bogowie. Zaś w całym tym uniesieniu najwyższe wartości to: praca, wolność i miłość. Oto fragment *Dziennika*:

Вокруг нас должна быть красота и уединение. [...] Ведь по бесконечной близости, полной, жгучей, прекрасной близости мы одни во всем мире. И мы отдаемся этой близости, и мы счастливы, как Боги, и в этом упоительном счастье мы черпаем новые силы для жизни, которая скоро вновь понесет нас дальше и выше, все прекраснее и лучезарнее. [...] Труд, свобода и любовь³⁶.

Do konceptu wolności nawiążę jeszcze w dalszej części artykułu. Tutaj zaś należy zwrócić uwagę na akcentowany przez Zinowjewą, niewątpliwie znaczący, symboliczny akt wznoszenia się – ruchu ku górze. W połączeniu z rozważaniami o kondycji artysty i jego dziele znajduje on swoje głębokie umocowanie w estetyce symbolizmu i koresponduje z pojmowaniem wertykalności jako wyznacznika istoty duchowego, twórczego życia³⁷. Akt twórczego wznoszenia się (czy raczej schemat: wstępowanie – zstępowanie) jako określenie procesu kreacji, warunek konieczny wzrostu duchowego artysty i wyznacznik estetyczno-duchowego aktu człowieka-artysty³⁸, zajmuje istotne miejsce w rozważaniach estetycznych W. Iwanowa różnego okresu jego pisarstwa, na przykład w artykule *Символика эстетических начал* (1905), czy *О границах искусства* (1913). Poeta wskazuje na nieodzowność w akcji twórczości obu kierunków ruchu: w górę i w dół, gdyż „восхождение есть накопление сил, нисхождение – их излучение”³⁹. Ruch wstępujący, jak pisze M. Cymborska-Leboda, „jest warunkiem odnowy i ontologicznej przemiany” człowieka/artysty. Ruch zstępujący, natomiast, oznacza w myśleniu Iwanowa zejście „w głąb nieświadomości uniwersalnej, kolektywnej, do głębin «żywej ziemi słownej», «macierzyńskiego ciała języka»”⁴⁰. Poeta przekonuje jednocześnie, że w przypadku artysty istotny jest na wertykalnej osi zwłaszcza kierunek w górę, ponieważ „чтобы нисходить, нужно быть уже на высоте”⁴¹. Oczywiście

³⁶ *Из Дневника Л.Д. Шварсалон*, [в:] Вячеслав Иванов, Лидия Зиновьева-Аннибал. *Переписка 1894-1903*, т. 1, с. 98.

³⁷ Zob. M. Cymborska-Leboda, *Twórczość w kręgu mitu*, Lublin 1997, s. 135.

³⁸ Zob. M. Cymborska-Leboda, *Эрос в творчестве Вячеслава Иванова. На пути к философии любви*, Lublin 2002, s. 96. Problem wstępowania-zstępowania artysty, zajmujący ważne miejsce już w artykule W. Iwanowa *Символика эстетических начал*, jest złożony i wykracza poza ramy niniejszego tekstu. Szeroko i dogłębnie analizuje go M. Cymborska-Leboda. Zob. *ibidem*, s. 95-111.

³⁹ В.В. Иванов, *О границах искусства*, [в:] *Идем, По звездам. Борозды и межи*, вступ. статья, сост. и примеч. В.В. Сапова, Москва 2007, с. 408.

⁴⁰ M. Cymborska-Leboda, *Twórczość w kręgu mitu...*, s. 254.

⁴¹ Te słowa W. Iwanow umieścił na swoim egzemplarzu książki *Борозды и межи*. Później zostały przez niego przekreślone. Zob. В.В. Иванов, *О границах искусства...*, с. 985 (коммент.).

cytaty te pochodzą z tekstów Iwanowa późniejszego okresu, gdy Lidia Zinowjewa odeszła już z jego życia, choć wciąż istniała w nim w sposób symboliczny. Chodzi tu jednak nie o wpływ, lecz o odpowiedniość poglądów estetycznych, która w obu przypadkach – W. Iwanowa i L. Zinowjowej – w okresie, o którym mowa, miała ścisły związek z inspiracją Nietzscheańskim kultem twórczości, twórczej ekstazy, określającej model *człowieka estetycznego* – „nowego człowieka”, przekraczającego samego siebie⁴². Uwzględniając ten kontekst, wolno sądzić, że i tym razem Zinowjewa-Annibał, w pełni popierając Iwanowowski imperatyw, dotyczący wstępowania/zstępowania, w dalszym fragmencie swojego *Dziennika* po apoteozie wznoszenia się, przyzywa poetę do zejścia w dół („Спустишь на землю, друг мой [...]”⁴³). To także potwierdza tezę o bliskości jej myśli estetycznej z przekonaniem Iwanowa.

Dla zobrazowania poglądów estetycznych pisarki należy dokonać pewnego uzupełnienia, lub też uściślenia. Przytoczone fragmenty jej zapisków, podobnie jak wiele innych wypowiedzi, zawartych w listach i dziennikach⁴⁴ (na których cytowanie nie pozwalają ograniczone ramy tekstu), świadczą o tym, że jej życie podporządkowane było nie jednemu, lecz dwóm „bogom”: jeden to literatura, drugi – śpiew. Warto wspomnieć na marginesie, że Zinowjewa-Annibał była muzycznie utalentowaną posiadaczką pięknego głosu i, jako że śpiewanie było jej pasją, którą za wszelką cenę pragnęła rozwijać, brała lekcje śpiewu u jednej z najznamienitszych ówczesnych śpiewaczek Virginii Boccabadati. Jednak niesprzyjające jej w tym względzie okoliczności (wiek, ciąża) zmusiły ją do porzucenia marzeń o występach operowych i ograniczenia się do umilania swoim głosem rodzinnych i towarzyskich spotkań. Wątek muzyki i śpiewu powraca nader często w listach pisarki. Zwłaszcza w okresie (czerwiec-lipiec 1895 r.), kiedy relacje pomiędzy nią a W. Iwanowem stały się nieco chłodniejsze (powodem była zazdrość wywołana zażyłością Iwanowa z pierwszą żoną Darią Michajłowną Dmitrijewską oraz jego przyznanie się w jednym z listów do niewierności⁴⁵). Wówczas, w liście do Iwanowa wysłanym z Paryża 3/15 czerwca, Zinowjewa przyzywa swoją „muzę Śpiewu” („Тебя я призываю, мое искусство, дивные звуки, муза Пеня!” – 86, 238), zaś sztukę (śpiewania) wynosi do rangi ideału, nazywa boginią i stawia ponad miłością (86, 238). Znamienne jest, że pisząc o swoich pragnieniach i celach, czy też: o filarach swojego życia Zinowjewa na pierwszym miejscu stawia sztukę (śpiew/twórczość literacką) oraz dzieci (zob. 118, 298; 100, 266 i in.).

⁴² Zob. często cytowaną przez Iwanowa myśl: „Człowiek jest czymś, co przezwyciężonym być winno” (F. Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra*, przeł. W. Berent, Poznań 1995, s. 178, 179, 242 i in.).

⁴³ *Из Дневника Л. Д. Шварсалон...*, s. 98.

⁴⁴ Dzienniki pisarki mają postać fragmentarycznych notatek, na co zwrócił uwagę Bogomołow. Zob. Н. Богомолов, *Писательские дневники XX века: взгляд через четверть столетия*, „Автобиография” 2019, № 8, s. 87.

⁴⁵ W liście wysłanym do Zinowjowej z Berlina 1/13 czerwca Iwanow pisze: „Почему же не мог я писать тебе? Потому, что был тебе неверен. [...] С женой в Москве я жил как муж [...]” (83, 234). To wyznanie zapoczątkowało krótkotrwały (aczkolwiek nie jedyny) okres epistolarnej niezgody pomiędzy kochankami.

Niekiedy do filarów tych zalicza również miłość (Por.: „В жизни у меня три устоя: дети, искусство мое и моя любовь [...]” – Paryż, 25 czerwca/7 lipca 1895 – 108, 286). Już wcześniej, w 1894 roku w swoim *Dzienniku* Lidia Szwarsoń otwarcie wyznaje, czego potrzebuje do szczęścia: „Красота, искусство, спокойствие души в настоящем; слава, быть может, жизнь и опять-таки красота и искусство в близком будущем. Чего мне надо еще? [...] Любви, ласки”⁴⁶.

Powróćmy raz jeszcze do przytoczonego wyżej fragmentu listu – tego, w którym Zinowjewa pisze, że odzwierciedlone w „naszej” (czytaj: poetów) duszy piękno budzi w człowieku pierwiastek boski. Tę myśl, pojawiającą się w egodokumentach pisarki niejednokrotnie, z pewnością wolno odczytać, w duchu estetyki Bachtinowskiej, jako głos Zinowjowej w dialogu z tradycją kulturową⁴⁷; każe ona bowiem odwołać się do bliskiego symbolistom (a więc i samej Zinowjowej-Diotymie) Platona i jego koncepcji poezji-szaleństwa. W dialogu *Ion* ustami Sokratesa filozof przekonuje, że „wszyscy poeci, którzy dobre wiersze piszą, nie przez umiejętność to robią, nie przez sztukę: tylko bóg w nich wstępuje i oni w zachwyceniu wszystkie te piękne poematy mówią”⁴⁸. Echo takiego poglądu nietrudno dostrzec w życiu i twórczości niektórych symbolistów, takich jak choćby Andriej Biełyj⁴⁹. Reminiscencje tej Platonskiej myśli można również zauważyć w tekstach epistolarnych Zinowjowej, m. in. w liście z Paryża – 3/15 czerwca 1895, w którym prosi bogów o talent (86, 238). Natomiast w *Dzienniku* pisze już nie o pierwiastku boskim w poecie, ale wręcz o artyście-bogu. Wystarczy przywołać choćby takie oto, dumnie brzmiące, słowa: „я не раба – я Бог”⁵⁰. Zapewne uwidacznia się w nich odgłos Iwanowskiej koncepcji dionizyzmu, odsyłającej do popularnej wówczas filozofii Nietzschego⁵¹. Wszak pisał Iwanow o jego roli kulturotwórczej, o tym, że przywrócił on kulturze nowożytnej mit Dionizosa, bóstwa tragedii i upojenia życia⁵². Ale też niewątpliwie przytoczone słowa Zinowjowej korespondują z tymi wypowiedziami Iwanowa, w których artysta jako uosobienie wolności przyrównywany jest do Boga. W artykule *О границах искусства* poeta pisze:

Итак, высшим законом для нисходящего становится благоговение к низшему и послушание воле Земли, которой он приносит кольцо обручения с высшим, а не

⁴⁶ *Из Дневника Л.Д. Шварсалон...*, s. 93.

⁴⁷ Bachtin pisał o tym, że wypowiedź językowa zyskuje sens tylko jako ogniwo „w łańcuchu” i nie może być badana w oderwaniu od innych tekstów kulturowych (poprzedzających ją, ale też późniejszych). Zob. M. Bachtin, *Estetyka twórczości słownej*, s. 481 i dalej.

⁴⁸ Platon, *Ion*, [w:] Idem, *Ion. Charmides. Lizys*, przeł. W. Witwicki, Kęty 2002, s. 17.

⁴⁹ Zwróciła na to uwagę m. in. Izabella Malej, pisząc: „[...] wizyjność poetyckich projekcji Bielego polega na ekstatycznym doświadczeniu boskości jako osoby, hipostazy bytu duchowego” (I. Malej, *Symbolika erotyczna żywiołów w twórczości Andrieja Bielego*, [w:] *Literatura rosyjska przełomu XIX i XX wieku. Poszukiwania, eksperymenty, re-wizje*, pod red. L. Kapały i L. Kality, Gdańsk 2008, s. 135).

⁵⁰ *Из Дневника Л.Д. Шварсалон...*, s. 113.

⁵¹ Zob. np. artykuł: И.В. Кондаков, Ю.В. Корж, *Фридрих Ницше в русской культуре Серебряного века*, „Общественные науки и современность” 2000, № 6, s. 176-186.

⁵² Zob. В.В. Иванов, *Ницше и Дионис*, [w:] *По звездам. Борозды и межи...*, s. 27-38.

скрижалъ сверхчувственныхъ правд: тогда только творчество становится благовестием, и покорность художнику свободным подчинением Богу, – Он же свобода – а не рабством человеку-принудителю⁵³.

Philip Westbroek uważa, że jedną z ważniejszych idei w Iwanowowskiej filozofii sztuki jest „idea wspólnej działalności twórczej artysty i Boga”⁵⁴. Chciałoby się jednak dokonać uściślenia: jest to raczej idea kontynuacji Boskiego aktu kreacji, do której powołany został Adam i nie wywiązał się z powierzonego mu zadania⁵⁵. Misją poety jest więc podjęcie się tego dzieła, a jego rezultatem – sztuka wolna i mogąca oswojzić zniewolony świat, jak powie Iwanow w artykule poświęconym Skriabinowi⁵⁶. Potrzebę wolności sztuki/słowa akcentowali również inni przedstawiciele kierunku, tacy, jak choćby Walerij Briusow⁵⁷, a ich wypowiedzi posiadają dobre umocowanie w myśli filozoficznej tego okresu, reprezentowanej na przykład przez Nikołaja Bierdiajewa. Filozof, autor pracy o istotnym z tej perspektywy tytule *Filozofia wolności*, pisał o wolności twórczej, o tym, że moc i tajemnica tworzenia wpływa właśnie z wolności, i o tym, że twórcą może być jedynie człowiek wolny⁵⁸.

Lidia Zinowjewa-Annibał, wpisując się w ten estetyczny „trend” epoki, pisze o wolności, którą gwarantuje artyście sztuka. Wymowny w tym kontekście jest fragment *Dziennika* pisarki z 1894 roku (Florence):

К 7-ми часам почти ежедневно отправляюсь к И<ванов>ым, и мы читаем Пушкина. [...] душа моя широко распахнула двери для свободных впечатлений красоты, красоты не условной, не тенденциозной, но величественной и свободной. Разве имеет смысл спор об искусстве как о слуге жизни. [...] Красота прекрасна, а все прекрасное переходит в жизнь через душу человека [...]. В каждом человеке поэт. Каждый человек раздвоен. Когда действует человек простой, занимаясь мелким, пошлым ежедневным трудом, – замолкает поэт. Когда просыпается властно поэт, – умирает на время вся мелочность и вульгарность жизни и царствует красота. Человек становится Богом. И отблеск божества надолго в его душе, и часто [...] человек остановится на мгновение, пронзенный острою стрелою Бога красоты и гармонии⁵⁹.

⁵³ В.В. Иванов, *О границах искусства...*, с. 418.

⁵⁴ Zob. Ф.Л. Вестбрук, *Вячеслав Иванов и «новая мифология»*, [в:] *Башия Вячеслава Иванова и культура Серебряного века*, ред. В.Е. Багно и др., Санкт-Петербург 2006, с. 27.

⁵⁵ Zob. М. Цимборска-Лебода, *«Я semper idem» и/или «времяобъемлющее единство личности»: личность и время у Вячеслава Иванова и Семена Франка*, „Slavia Orientalis” 2019, nr 4, s. 637.

⁵⁶ Zob. В.В. Иванов, *Взгляд Скрябина на искусство*, [в:] *Idem, Собрание сочинений в 4 томах*, т. 3, под ред. Д.В. Иванова и О. Дешарт, Брюссель 1979, с. 175-176.

⁵⁷ В. Брюсов, *Вехи 1. Свобода слова*, „Весы” 1905, № 11, с. 61-66.

⁵⁸ М. Бердяев, *Sens twórczości. Próba usprawiedliwienia człowieka*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2001, s. 122 i dalej.

⁵⁹ *Из Дневника Л.Д. Шварсалон...*, с. 106.

Autorka wskazuje tu na „rozdwojenie” człowieka/poety, zaś jej korespondencja potwierdza, że w osobie adresata swoich listów również zauważa współistnienie dwóch istot – człowieka (kochanka) i artysty. Zresztą sam Iwanow także dostrzegał koegzystencję w poecie artysty i człowieka, i akcentował wyższość pierwszego z nich, by przywołać choćby taki oto fragment cytowanego już eseju: „[...] Но большею частью художник, видя смысл своей жизни и ее высочайшие вершины в своем искусстве, просто считает человека в себе низшею и потому пренебрегаемую частью своего озаренного художественным гением существа [...]”⁶⁰.

W listach Zinowjewa zwraca się więc do Iwanowa – w zależności od okoliczności i od aktualnych relacji z nim – jak do mężczyzny-kochanka, lub jak do poety-boga. I Iwanow-poeta w liście z Rzymu (13/25 marca 1895) odpowiada jej: „я чувствую себя богом, несущим в себе весь мир с необъятной силой [...]” (48, 178). Słowa te znajdują swój oddźwięk w twórczości artystycznej pisarki, a konkretnie w wypowiedzi, którą kilka lat później włoży ona w usta Aleksieja – bohatera dramatu *Obrączki* (*Кольца* – 1904)⁶¹. Wspominając swoją miłość do żony, mężczyzna wykrzykuje w zachwycie: „Мы были как боги, мы были как боги!”⁶², wierząc, że to właśnie silne i szczere uczucie może sprzyjać ubóstwieniu człowieka.

Zinowjewa również w niektórych swoich listach potwierdza, że drugą, obok sztuki, siłą, która jest w stanie wznieść człowieka „na wyższy poziom” egzystencji i obdarzyć go boską mocą, może być miłość. Dlatego też nierzadko łączy ona te dwa fenomeny, pisze o „poezji miłości” (Paryż, 16-17/28-29 października 1895 – 128, 318), czy też o „poezji gniazdka rodzinnego” (Paryż, 23 października/4 listopada 1895 – 134, 336), przekonując, że jedno nie może istnieć bez drugiego. Idealne słuźenie sztuce wymaga wręcz połączenia mocy miłości i piękna. 13/25 listopada 1895 roku pisze z Paryża: „[...] я чувствую в себе какую-то бесконечную силу любви и красоты и соединяю их в идеальном служении искусству [...]” (149, 372)⁶³.

⁶⁰ В.В. Иванов, *О границах искусства...*, с. 410-411.

⁶¹ Zob. A. Gozdek, *Antropologiczny aspekt pisarstwa Lidii Zinowjewej-Annibal. Obraz kobiety w dramacie Кольца*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2019, t. 19, s. 49-62; A. Gozdek, *Lidia Zinowjewa-Annibal i Fiodor Dostojewski: echa „Idioty” w dramacie „Obrączki” (wybrane aspekty)*, „Slavia Orientalis” 2022, nr 2, s. 271-286.

⁶² Л. Зиновьева-Аннибал, *Кольца*, [в:] *Женская драматургия Серебряного века*, сост., вступ. статья и коммент. М. Михайловой, Санкт-Петербург 2009, с. 158.

⁶³ Wyznanie to można uznać za odpowiedź na napisane zaledwie kilka dni wcześniej (w liście z Berlina z 4/ 16 listopada) słowa W. Iwanowa: „И не лучше ли, в конце концов, прийти поздно – или даже вовсе не прийти – к намеченной частной цели, но сознавать себя всесторонне и гармонически развитою личностью, неустанно и многообразно стремившеюся к высокому и общему идеалу, – нежели быть одной из тех сараситёв, которые обязаны своим успехом – ограниченности своих стремлений, узости своих интересов, фрагментарности своей натуры?” (143, 356). O analogii pomiędzy sztuką a miłością, pomiędzy poetą a kochankiem w odniesieniu do refleksji W. Iwanowa zob. M. Cymborska-Leboda, *Вячеслав Иванов в диалоге культур и культурных концептов*, [в:] *Rossica Lublinensia III. Literatura. Mit. Sacrum. Kultura*, pod red. M. Cymborskiej-Lebody przy udziale W. Kowalczyka, Lublin 2005, s. 127-128.

W liście z 4-5/16-17 marca 1895 roku (Florencja), zwracając się do ukochanego „mój poeto”, Zinowjewa przyznaje:

Эта любовь сравнима лишь со стихией неуправляемой и властной. Мой поэт, я хочу, чтобы ты, как розами, осыпал меня своими стихами, какой дар может быть драгоценнее этого для меня? О если бы мы могли любить друг друга, сколько нег и ласк имела бы я еще для тебя, как сумела бы зажигать в тебе и кровь, и мысль, и талант (38, 161).

Pisarka chce zatem być dla Iwanowa muzą, dla niej samej zaś, jako obiektu miłości poety, najdroższym i najpełniejszym wyrazem uczucia są wiersze. Pragnienie bycia muzą adresantka powtarza (lecz już w czasie przeszłym, jako niespełnione) trzy miesiące później, podczas trwającej wówczas, wspomnianej wyżej, epistolarnej „sprzeczki” kochanków: „Я мечтала быть подругою поэта, его вдохновительницей, его музою. Но для этого я просила у него беззаветной, единой, могучей страсти и любви. Я обманулась... но вне любви я не могу жить [...]” (90, 249). Odczucie braku miłości, jakie pojawia się w świadomości Zinowjewej w tym kryzysowym, trudnym dla niej, czasie, a także chwilowa niemoc twórcza pozbawiają ją swobody i powodują, że jej życie staje się ciasne niczym klatka. „Я хожу, как львица вдоль решетки своей тюрьмы: свободы хочу я, творчества, любви, страсти, красоты” – wyznaje w tym samym liście (90, 249). Wówczas też podaje ona w wątpliwość swoje uprzednie przekonanie o tym, że umiejętność/dar tworzenia tożsamy jest ze zdolnością do kochania: „Разве ты способен понять эту любовь? О, да, поэт, понять ты способен, но ощутить – никогда” (6/18 czerwca 1895, Paryż – 87, 241). I Zinowjewa odrzuca taką sztukę, która nie ma związku z miłością: „О, какое мне дело до красоты, искусства, когда они не говорят о моей любви [...]” (87, 241). Bowiem, według niej, tylko idealne połączenie trzech pierwiastków: miłości, piękna i sztuki może dać człowiekowi możliwość wykreowania tego, czego nie znajdzie on w rzeczywistości. W kolejnym liście (Paryż, 4-5/16-17 czerwca) czytamy: „Я мечтала с тобою брать все смело и радостно, что дает жизнь, и создавать то, чего в ней недостает, искусством и поэзией (88, 244)”. Tego właśnie Lidia Zinowjewa-Annibał – natura artystyczna i zmysłowa, jak sama o sobie mówi (100, 267), dusza wrażliwa na sztukę⁶⁴, przyrównująca się do motyla⁶⁵, przyciąganego blaskiem talentu i sławy ukochanego (zob. list z Paryża, 4-5/16-17 czerwca 1895 – 89, 247) – oczekiwała od Władysława Iwanowa-poety. W cytowanym liście, pisany pod wpływem wielkich emocji, pojawia się rozczarowanie brakiem serca u poety, „egoisty bez iskry uczucia” (89, 246): „[...] я, увы не рассмотрела одной мелочи – отсутствия сердца у моего возлюбленного” (89, 245). Przepełniona zazdrością i żalem kobieta i w kolejnych swoich wypowiedziach epistolarnych powraca do tej myśli, zarzucając Iwanowowi

⁶⁴ Por.: „Дух человеческий стремится <так!> к красоте и гармонии” (*Из Дневника Л.Д. Шварсалон...*, s. 101).

⁶⁵ Por. u Platona: „Bo to lekka rzecz taki poeta i skrzydlata, i święta”. Platon, *Ion...*, s. 17.

bezuczuciowość i brak serca: „И как ты, поэт, ни украшай жестокости или, вернее, бессердечия, это все-таки остается отвратительным. И человек без сердца для меня это склеп <так!> холодный с подземным трупным запахом” (95, 260)⁶⁶.

Powracając do wyżej wspomnianego, wielokrotnie pojawiającego się w listach, pragnienia Zinowjewej, aby być muzą i natchnieniem poety, warto zauważyć, że Wjaczesław Iwanow również w korespondencji często nazywał Lidię swoją muzą (zob. np. list z 10/22 marca 1895 roku z Rzymu – 44, 171)⁶⁷. Jednak jej marzenie o tej roli chyba najpełniej urzeczywistniło się dopiero kilka lat później podczas wspólnego, małżeńskiego już, życia w słynnej „wieży” w Petersburgu w okresie od 1905 do 1907 roku. To wtedy, jak wspominał Nikołaj Bierdiajew, Zinowjewa-Annibał była „душой, психеей «Ивановских сред»”⁶⁸ i to właśnie w tym okresie poeta poświęcił jej jedne z bodaj najpiękniejszych wierszy, by przywołać choćby fragment słynnego liryku *На башне* (1905):

Пришелец, на башне притон я обрел
 С моею царицей – Сивиллой,
 Над городом-мороком – смурый орел
 С орлицей ширококрылой⁶⁹.

Znacząca rola, jaką odegrała Lidia Zinowjewa-Annibał w intelektualnym życiu Petersburga w okresie działalności „wieży” jedynie potwierdza fakt, że problemy kultury/sztuki/literatury były bliskie jej sercu i zajmowały wysokie miejsce w jej hierarchii wartości. Jednak ten temat, choć niewątpliwie interesujący, stanowi odrębny problem badawczy, wykraczający poza ramy niniejszego tekstu i wymagający bardziej wnikliwej analizy.

W tym zaś miejscu, podsumowując zaprezentowane spostrzeżenia, należy wyeksponować następujący fakt: zawarte w listach pisarki rozważania dotyczące sztuki i artysty, choć nie są liczne, to jednak stanowią ciekawy materiał do badań oraz cenne świadectwo jej poglądów estetycznych. Analizowane tu listy (w znacznej większości pisane w 1895 roku) pochodzą z okresu, kiedy Zinowjewa pozostawała jeszcze pod

⁶⁶ Funkcjonowaniu konceptu serca w literaturze rosyjskiej (w tym symbolistycznej) poświęcony jest lubelski tom „*Życie serca*”. *Duch-dusza-ciało i relacja Ja-Ty w literaturze i kulturze rosyjskiej XX-XXI wieku*, pod red. M. Cymborskiej-Lebody, A. Gozdek, R. Rybickiej, J. Tarkowskiej, M. Ułanek, Lublin 2012.

⁶⁷ M. Michajłowa uważa, że Zinowjewa była dla poety nie tylko muzą i natchnieniem, ale również jego „współtowarzyszką” na drodze twórczości, potrafiącą jednocześnie wykreować i swoją własną drogę twórczą. Zob. M. Михайлова, *Вячеслав Иванов и Лидия Зиновьева-Аннибал: крах «идеального союза» или «яркий образ возможного счастья»...*, s. 63.

⁶⁸ Н. Бердяев, *Ивановские среды*, [в:] Вяч. Иванов: *Pro et contra. Личность и творчество Вячеслава Иванова в оценке русских и зарубежных мыслителей и исследователей. Антология*, т. 1, сост. К.Г. Исупов, А.Б. Шишкин, Санкт-Петербург 2016, s. 351.

⁶⁹ В. Иванов, *На башне*, [в:] *Собрание сочинений в 4 томах*, т. 2..., s. 258-259.

silnym wpływem idei Wiaczesława Iwanowa i założeń programowych symbolizmu (później w swoich dziełach, takich jak choćby *Труды и мпу упода*, autorka polemizuje z nimi). Podobnie jak w jej wczesnych utworach literackich (m. in. w dramacie *Obrączki*), wpływ ten zauważalny jest również w egodokumentach Zinowjewej tego czasu. Zawarte w jej listach z lat 1894-1899 wypowiedzi, korespondujące z myśleniem autora *Tantala* oraz innych czołowych przedstawicieli symbolizmu, stanowią dowód na to, że chociaż pisarka pragnęła być mużą i natchnieniem Iwanowa, i w rzeczy samej była, to jednak to nie jedyna jej rola (choć niewątpliwie ważna). Chciała być (a poddane analizie fragmenty listów potwierdzają, że była rzeczywiście) współtowarzyszka poety na drodze twórczej, przy okazji wytyczając i swój własny szlak. W uwzględnionym tu dziedzictwie epistolarnym autorki *Obrączek* uwidacznia się jej istotny wkład w szeroko pojętą refleksję estetyczną symbolizmu, a także jej warsztat twórczy. To uzasadnia potrzebę studiów nad jej listami późniejszymi, z okresu małżeństwa z Wiaczesławem Iwanowem: są one równie cenne i interesujące, nie tylko pod kątem relacyjnego aspektu ich życia, ale też jako teksty, w których znalazła swoje odzwierciedlenie estetyka symbolizmu.

References

- Bachtin M., *Estetyka twórczości słownej*, przeł. D. Ulicka, Warszawa 1986.
- Barker Ye., *Tvorchestvo Lidii Zinov'evoy-Annibal*, Sankt-Peterburg 2003.
- Bąkowska N., *Między reportażem historycznym a (auto)biografią zbiorową. Uwagi genologiczne nad 1945. Wojną i pokojem Magdaleny Grzebałkowskiej*, „Europa Orientalis” 2002, t. XLI.
- Berdjajew N., *Ivanovskiye sredy*, [v:] *Vyach. Ivanov: Pro et contra. Lichnost' i tvorcestvo Vyacheslava v otsenke russkikh i zarubezhnykh mysliteley i issledovateley. Antologiya*, t. 1, sost. K.G. Isupov, A.B. Shishkin, Sankt-Peterburg 2016.
- Bierdiajew M., *Sens twórczości. Próba usprawiedliwienia człowieka*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2001.
- Bogomolov N.A., *Dnevnik v russkoy kul'ture nachala XX veka*, [v:] *Tynyanovskiy sbornik: Chetvertyye Tynyanovskiy chteniya*, otv. red. M.O. Chudakovoy, Riga 1990.
- Bogomolov N.A., *Pisatel'skiye dnevniki XX veka: vzglyad cherez chetvert' stoletiya*, „Avtobiografiya” 2019, nr 8.
- Bogomolov N.A., *Pis'mo – dnevnik – ustnaya novella – proza v praktike simbolistov: Vyacheslav Ivanov i L.D. Zinov'yeva-Annibal*, „Revue des Études Slaves” 2008, t. 79.
- Bogomolov N.A., *Vstupitel'naya stat'ya*, [v:] *Vyacheslav Ivanov i Lidiya Shvarsalon. Pervyye pis'ma*, podgot. teksta D.O. Solodkoy i N.A. Bogomolova, prim. N.A. Bogomolova, M. Vakhtelya, D.O. Solodkoy, „Novoye Literaturnoye Obozreniye” 2008, nr 88.
- Bryusov V., *Vekhi I. Svoboda slova*, „Vesy” 1905, nr 11.
- Całek A., *Nowa teoria listu*, Kraków 2019.
- Cymborska-Leboda M., *Twórczość w kręgu mitu*, Lublin 1997.
- Cymborska-Leboda M., *Vyacheslav Ivanov v dialoge kul'tur i kul'turnykh kontseptov*, [w:] *Rossica Lublinensia III. Literatura. Mit. Sacrum. Kultura*, pod red. M. Cymborskiej-Lebody przy udziale W. Kowalczyka, Lublin 2005.
- Cymborska-Leboda M., *Eros v tvorcestve Vyacheslava Ivanova. Na puti k filosofii lyubvi*, Lublin 2002.

- Deshart O., *Vstupitel'naya stat'ya k 1 tomu sobraniya sochineniy V. Ivanova*, [v:] <http://ivanov.lit-info.ru/ivanov/biografiya/deshart/deshart.htm>.
- Dnevnik Vyacheslava Ivanova 1906 g.*, [v:] *Sobraniye sochineniy v 4 tomakh*, t. 2, pod red. D.V. Ivanova i O. Deshart, Bryussel' 1974.
- Dudek A., *Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa*, Kraków 2000.
- Dzienniki pisarzy rosyjskich*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, „Studia Rossica” XVII, Warszawa 2006.
- Dzienniki, notatki, listy pisarzy rosyjskich*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, „Studia Rossica” XIX, Warszawa 2007.
- Ekonen K., *Tvoret's. Sub"yekt. Zhenshchina. Strategii zhenskogo pis'ma v russkom simvolizme*, Moskva 2011.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002.
- Gozdek A., *Antropologiczny aspekt pisarstwa Lidii Zinowjewej-Annibal. Obraz kobiety w dramacie Кольца*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2019, t. 19.
- Gozdek A., *Lidia Zinowjewa-Annibal i Fiodor Dostojewski: echa Idioty w dramacie Obrączki (wybrane aspekty)*, „Slavia Orientalis” 2022, nr 2.
- Ivanov V.V., *Na bashne*, [v:] *Sobraniye sochineniy v 4 tomakh*, t. 2, pod red. D.V. Ivanova i O. Deshart, Bruxelles 1974.
- Ivanov V.V., *Nitsshe i Dionis*, [v:] *Po zvezdam. Borozdy i mezhi*, vstup. stat'ya, sost. i primech. V.V. Sapova, Moskva 2007.
- Ivanov V.V., *O granitsakh iskusstva*, [v:] *Po zvezdam. Borozdy i mezhi*, vstup. stat'ya, sost. i primech. V.V. Sapova, Moskva 2007.
- Ivanov V.V., *Simvolika esteticheskikh nachal*, [v:] *Po zvezdam. Borozdy i mezhi*, vstup. stat'ya, sost. i primech. V.V. Sapova, Moskva 2007.
- Ivanov V.V., *Vzglyad Skryabina na iskusstvo*, [v:] *Sobraniye sochineniy v 4 tomakh*, t. 3, pod red. D.V. Ivanova i O. Deshart, Bruxelles 1979.
- Iwańczuk S., *Poeta i Inny: „świat tekstu” i obraz relacji międzyludzkich w korespondencji Mariny Cwietajewej*, Siedlce 2022.
- Kondakov I.V., Korzh Yu.V., *Fridrikh Nitsshe v russkoy kul'ture Serebryanogo veka*, „Obshchestvennyye nauki i sovremennost'” 2000, nr 6.
- Literatura i komunikacja. Od listu do powieści autobiograficznej*, pod red. A. Blaima i Z. Maciejewskiego, Lublin 1998.
- Malej I., *Symbolika erotyczna żywiołów w twórczości Andrieja Bielego*, [w:] *Literatura rosyjska przełomu XIX i XX wieku. Poszukiwania, eksperymenty, re-wizje*, pod red. L. Kapały i L. Kality, Gdańsk 2008.
- Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe*, pod red. A. Wołodźko-Butkiewicz i L. Łucewicz, t. 1-2, „Studia Rossica” XX, Warszawa 2010.
- Mikhaylova M., *Lidiya Zinov'yeva-Annibal i Vyacheslav Ivanov: sotvorchestvo zhizni*, [v:] *Vyacheslav Ivanov. Materialy i issledovaniya*, pod red. V.A. Keldysha, I.V. Koretskoy, Moskva 1996.
- Mikhaylova M., *Strasti po Lidii. Tvorcheskij portret L. Zinov'yevoy-Annibal*, «Preobrazheniye. Russkiy feministkiy zhurnal» 1994, nr 2.
- Mikhaylova M., *Vyacheslav Ivanov i Lidiya Zinov'yeva-Annibal: krakh «ideal'nogo soyuza» ili «yarkiy obraz vozmozhnogo schastiya»?*, [v:] http://www.v-ivanov.it/files/4/4_M-_Mihailova.LDZA.russ.pdf.

- Mikhaylova M., *Zhizn' i smert' russkoy Menady: Kak razvivalsya i chem zakonchilsya znamenityy roman nachala XX veka*, [v:] <https://www.vokrugsveta.ru/vs/article/360/>.
- Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra*, przeł. W. Berent, Poznań 1995.
- Nikol'skaya T.L., *Tvorcheskiy put' L.D. Zinov'yevoy-Annibal*, [v:] *Blokovskiy sbornik VIII. Uchenyye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta*, Tartu 1988.
- Obatnin G., *Ivanov – mistik. Okkul'tnyye motivy v poezii i proze Vyacheslava Ivanova (1907-1919)*, Moskva 2000.
- Platon, *Ion*, [w:] *Ion. Charmides. Lizys*, przeł. W. Witwicki, Kęty 2002.
- Segal N.M. (Rudnik), *Mifologema Diotimy: Vyacheslav Ivanov i Boris Pasternak*, [v:] *Vyacheslav Ivanov. Issledovaniya i materialy*, otv. red. K.Yu. Lappo-Danilevskiy, A.B. Shishkin, Sankt-Peterburg 2010.
- Shishkin A., *Somov i Bashnya Vyach. Ivanova: portret – tertsyny – frontispis*, [v:] *Zagadka modernizma: Vyacheslav Ivanov*, otv. red. N. Segal-Rudnik, Moskva 2021.
- Skwarczyńska S., *Teoria listu*, Lwów 1937.
- Stępnia A., *Gatunkowe i stylistyczne wyznaczniki listów miłosnych Borysa Pasternaka*, Łódź 2020.
- Cymborska-Leboda M., *«Ya semper idem» i/ili «vremyaob'yemlyushcheye yedinstvo lichnosti»: lichnost' i vremya u Vyacheslava Ivanova i Semena Franka*, „Slavia Orientalis” 2019, nr 4.
- Wachtel M., *Dionis ili Protey? O ranney perepiske Vyach. Ivanova s L.D. Zinov'yevoy-Annibal*, [v:] *Vyacheslav Ivanov, Lidiya Zinov'yeva-Annibal. Perepiska 1894-1903*, t. 1.
- Westbroek Ph., *Vyacheslav Ivanov i «novaya mifologiya»*, [v:] *Bashnya Vyacheslava Ivanova i kul'tura Serebryanogo veka*, red. V.Ye. Bagno i dr., Sankt-Peterburg 2006.
- Vyacheslav Ivanov, Lidiya Zinov'yeva-Annibal. Perepiska 1894-1903*, t. 1, podgot. teksta D.O. Solodkoy i N.A. Bogomolova pri uchastii M. Vakhtelya, Moskva 2009.
- Zinov'yeva-Annibal L., *Kol'tsa*, [v:] *Zhenskaya dramaturgiya Serebryanogo veka*, cost., vstup. stat'ya i komment. M. Mikhaylovoy, Sankt-Peterburg 2009.
- „*Życie serca*”. *Duch-dusza-ciało i relacja Ja-Ty w literaturze i kulturze rosyjskiej XX-XXI wieku*, pod red. M. Cymborskiej-Lebody, A. Gozdek, R. Rybickiej, J. Tarkowskiej, M. Ułanek, Lublin 2012.

NOTA O AUTORCE

Dr hab. Agnieszka Gozdek, adiunkt w Katedrze Literaturoznawstwa Słowiańskiego, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS w Lublinie. **Wybrane publikacje: monografie:** *Topika mityczna. Figury miejsca w twórczości Fiodora Sologuba*, Lublin 2006; *Kobiety mityczne w poezji Walerija Briusowa. Dialog z tradycją*, Lublin 2017. **Artykuły:** *Афродита — олицетворение созидательной силы любви. Стихотворение Федора Сологуба „Не иссякли творческие силы...”*, „Русская литература” 2013, № 4, s. 90-95; *Afrodyta i Ariadna. Miłość a samotność w poezji Walerija Briusowa*, „Slavia Orientalis” 2015, nr 4, s. 711-727; *Momus stihuy v stihotvoreniyaх В.Я. Брюсова о мифических волшебницах и прощательницах*, [v:] *Брюсовские чтения 2018 года*, ред. Н.М. Хачатрян и др., Ереван 2018, s. 48-60.

ORCID: 0000-0003-0888-2207

Email: agnieszka.gozdek@mail.umcs.pl